

Társadalmi és politikai változások Hajdú-Bihar megyében az 1990-es évtizedben (a T 043.210 számú OTKA-pályázat legfontosabb eredményei)

Népességföldrajzi változások

Az 1990-es évtizedben Hajdú-Bihar megye lakónépessége – szemben az országos tendenciákkal – még kismértékű (0,8%-os) emelkedést mutatott. A lakosságszám-változást településenként vizsgálva megállapítható, hogy a megye 82 települése közül csak 36 településen nőtt a lakosságszám, míg 46 település esetében csökkenés következett be. A lakosságszám-változás részben a települések nagyságával van összefüggésben: a 19 1.000 főnél kisebb település közül csak 3-ban nőtt a lakosságszám, míg 16 esetében csökkenés játszódtott le (a nyolc 10%-osnál nagyobb csökkenést felmutató település közül hét ebbe a kategóriába tartozik). Ezzel szemben a többi településnagyság-kategória – 1.000 és 2.000 fő, 2.000-5.000 fő, 5.000-10.000 és 10.000-20.000 – esetében ilyen határozott tendencia nem figyelhető meg, közöttük nagyjából azonos számban fordulnak elő lakosságszám-csökkenést és emelkedést felmutató települések. A másik magyarázó tényező a települések földrajzi fekvése: a lakosságszám-növekedéssel jellemezhető települések jelentős része Debrecen vonzáskörzetében helyezkedik el.

A lakosságszám-változás mögött álló természetes népesedési folyamatok és a migráció vizsgálata során az alábbi fontosabb megállapítások tehetőek:

- Hajdú-Bihar megyében a természetes fogyás egyik fő területének a 2.000 fő alatti, döntő mértékben a bihari térségben elhelyezkedő települések számítanak (az ide tartozó 38 településből 31-ben 1990 és 2001 között természetes fogyás volt), míg az ellenkező véget a 10.000 és 50.000 fő közötti települések jelentik. A folyamatok mögött alapvetően az egyes települések korösszetétele áll: a kedvezőtlen korstruktúrával (relatív magas öregedési index) rendelkező települések esetében döntő mértékben természetes fogyás figyelhető meg, míg természetes szaporodás elsősorban az alacsony öregedési indexű településeket jellemezte.
- A pozitív vándorlási mérleget felmutató települések egy része a megyében szétszórtan helyezkedik el, az egyetlen nagyobb koncentrációs térség a megyeszékhely közelében található, ahol a jó megközelíthetőséggel rendelkező települések (például Sáránd, Mikepércs, Hajdúsámson, Bocskai kert, Nyíradony, Nyírábrány, Vámospércs) – lakosságszámra való tekintet nélkül – a Debrecenből különböző okok miatt kiáramló népesség célpontjává váltak.
- A vándorlási veszteséget elszenvedő településeknek három – egyes esetekben egymással szorosan összefüggő – típusa különíthető el:
 - Az 1.000 főnél kisebb települések (19 darabból 13), amelyek esetében valószínűleg az általánosan kedvezőtlen megélhetési viszonyok állnak a folyamat mögött.
 - A megye déli részén (Bihari – térség, Sárrett délkeleti része) elhelyezkedő települések, ahonnan a gazdasági lehetőségek hiánya miatt vándorolnak el a lakosok.
 - Egyes 10.000 és 50.000 fő közötti települések (például Püspökladány, Berettyóújfalu, Hajdúnánás, Balmazújváros), amelyek nagyságuknál fogva már nem elég vonzóak a környéken élő potenciális betelepülők számára, ugyanakkor egyes társadalmi csoportok már a megyeszékhely irányába elhagyják őket.

A demográfiai vizsgálatok során külön figyelmet szenteltünk a Debrecenen belüli folyamatoknak, ahol az 1990-es évtizedben az alábbi fontosabb változásokat lehetett megfigyelni:

- A népességnövekedés egyrészt a város külső területein található, döntő mértékben az 1990-es évtizedben beépült családi házas övezetekbe (például Lencztelep, Veres Péter kert, Kondoroskert, Úrrétje), másrészt a történelmi belvároshoz közel elhelyezkedő, az 1990-es évtizedben a társasház-építkezésekkel jellemezhető városrészekbe (például Széchenyikert, Postakert), harmadrészt az egyéb belterületi lakott helyekre (különös tekintettel Józsára)

koncentrálódott. A népesség-csökkenés fő színterének a városközpontot, a történelmi belváros egyes külső területeit (például Jókai negyed), valamint az 1960/70-es évtizedben felépült lakótelepeket (például Új Élet Park, Erzsébet utcai lakótelep) lehet tekinteni. A mérsékelt lakosságszám-csökkenést mutató városrészek közé tartoznak az 1980-as évtizedben épült lakótelepek (például Béke-Wesselényi utcai lakótelep, Sestakert), azon családi házakkal jellemezhető városrészek (például Sámsonikert, Kertváros), ahol a beépítés sűrűsége 1990-re már elérte a maximumot, így további épületek felépítésre már alig kerülhetett sor, valamint – döntő mértékben az elvándorlásra visszavezethetően – a Nagyerdő közelében elhelyezkedő, a lakosság körében népszerű városrészek (Zoltaikert, Simonyikert).

- A népesség korösszetételét tekintve mindvégig fiatal korszerkezetet lehet megfigyelni az 1980-as években felépült lakótelepeken (például Tócsókert, Tócsóvölgy) és a hosszú ideje, és így az 1990-es évtizedben is családi házas beépítéssel jellemezhető városrészekben (például Lencztelep). Az 1990-es évtizedben lezajlott folyamatok eredményeként ugyanebbe kategóriába kerültek azon városrészek, amelyek a társasház-építkezések fő színtereinek számítottak (például Hatvan utcai kert, Postakert). Új jelenségnek számít ugyanakkor a történelmi belváros egyes területeinek (például Miklóskapu, Jókai negyed) fiatalodása, amely a megjelenő társasház-építkezésekkel van kapcsolatban. A lakosság elöregedése, illetve idős korszerkezet jellemezte a városközpontot, az 1960-as években épült lakótelepeket (például Új Élet Park, Erzsébet utcai lakótelep), valamint a Nagyerdő környékét

- A lakosság végzettségi viszonyait elemezve megállapítható, hogy a magas végzettségűek körében mindig népszerűek voltak a Nagyerdő környékén elhelyezkedő városrészek (Zákánykert, Zoltaikert, Simonyikert, Sestakert), valamint a belvároshoz közel fekvő, jó minőségű házakkal jellemezhető, és kellemes lakókörnyezetet biztosító városrészek (Széchenyikert, Postakert, Béke-Wesselényi utcai lakótelep), míg az ellenkező végletet – mindvégig alacsony népszerűség a magas végzettségűek körében – a város nyugati peremén (például Nagy Sándor telep), illetve a Budapest – Nyíregyháza vasútvonaltól keletre fekvő az 1990-es évekbeli változások által alig érintett városrészek (például Csapókert) képezték.

A három tényező együttes vizsgálatából az alábbi következtetéseket lehet levonni:

- A népesség-növekedés vagy egy jelentős fiatalodást eredményezett, vagy segített fenntartani a már korábban kialakított fiatal korszerkezetet, valamint az adott terület lakossága végzettségi szintjének a javulását vonta maga után.

A munkanélküliség alakulása

A szocialista társadalom vívmányának tekintett teljes foglalkoztatottság politikája az 1980-as évek közepére csődöt mondott, mivel a fokozódó gazdasági problémák következtében drasztikusan lecsökkent a munkaerő iránti kereslet, és a korábban jellemző krónikus munkaerőhiány helyébe lépett az egyre nagyobb tömegeket érintő rejtett, ún. „kapun belüli” munkanélküliség. Az 1990-es évek elején robbanásszerűen felszínre kerülő problémák különösen a keleti országrészben állították megoldhatatlannak tűnő problémák elé az illetékeseket.

A piacvesztés következményeként a vidéki iparosítás korszakában az Alföldre, illetve ezen belül Hajdú-Biharba telepített üzemek jelentős hányadában zajlott le komoly létszámleépítés, és sok hullott közülük darabjaira vagy került felszámolásra (HAJDÚ, ELZETT stb.). Mindezt tükrözi az a tény, hogy a foglalkoztatott népesség arányának 1990-2001 között vizsgált változását tekintve a megyének az országos átlagnál jóval rosszabbak a mutatói.

A két legutóbbi népszámlálás között eltelt időszakban gyakorlatilag az ország egészét tekintve jelentős visszaesés következett be a foglalkoztatottak teljes népességhez viszonyított arányában, mindössze 106 településen következett be valamilyen szintű emelkedés. Az esetek döntő többségében azonban a 17,1%-os országos átlagnál nagyobb visszaesést

regisztrálhatunk. Hajdú-Bihar megye esetében ez az érték már 23,7%, és ezt is csak Debrecen átlagosnál kedvezőbb értéke (15%) javítja fel. A fentebbi adatok ismeretében nem meglepő, hogy a foglalkoztatott népesség aránya 2001-ben az országos átlag alatt maradt a megyében (Debrecen is mindössze 0,5 %-kal haladta meg azt). Hajdú-Biharban a teljes népességhez viszonyítva alig 32% volt a foglalkoztatottak aránya, és a kedvezőtlen helyzetet jelzi, hogy ez gyakorlatilag megegyezett a magyarországi falvak átlagával.

A foglalkoztatottak számának és arányának drasztikus visszaesésével párhuzamosan az 1990-es évek elején váratlan és igen nagy arányú emelkedést követően tömegessé vált a csak 1989 óta kezelni próbált (és alig két évvel korábban elismert) munkanélküliség. Ahogyan azt fentebb már többször említettük, Hajdú-Bihar megye a rendszerváltás óta tartós foglalkoztatási gondokkal küzd. A munkanélküliség szintje tartósan az országos átlag felett alakul (általában annak másfél-kétszerese), és az utóbbi években sem csökkent a lemaradás a fejlettebb térségekhez viszonyítva. Hajdú-Bihar Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád társaságában évtizedes távlatban is a legkedvezőtlenebb munkanélküliségi mutatókkal rendelkező területek közé tartozik.

Az ország egészét tekintve jellemző területi sajátosság, hogy a tartósan magas szinten állandósuló strukturális munkanélküliséggel sújtott térségek Északkelet- és Délnyugat-Magyarországon gyakorlatilag egybefüggő területeket alkotnak, jól kirajzolva ezáltal a gazdasági-társadalmi szempontból hátrányos helyzetben lévő külső és belső perifériákat. Az éles területi különbségek mellett figyelemreméltó, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő települések munkanélküliségi mutatója nyolc-kilencszeresen múlja felül az országos átlagot.

Az 1992 és 2005 közötti időszakból rendelkezésre álló adatokat Hajdú-Bihar településein megvizsgálva egyfelől szembetűnő az országos átlagtól való eltérés még nagyobb volumene, másrészt pedig az, hogy a megyén belül tartósan magas munkanélküliséggel küzdő térségek-települések területi elhelyezkedése gyakorlatilag nem változott. A regisztrált munkanélküliek munkavállalási korú népességhez viszonyított arányának az országos átlagtól való eltérését (relatív munkanélküliségi mutató) figyelembe véve az is elmondható, hogy Hajdú-Bihar településeinek nagy része tartósan a magas munkanélküliséggel sújtott települések közé tartozott.

A jelenleg érvényben lévő kormányrendelet az országos átlagot 1,75-szoros mértékben meghaladó településeket sorolja ebbe a kategóriába, és noha ez a korábban meghatározott 1,5-es értéknél szigorúbb kritériumot jelent, a megye településeinek zöme továbbra sem került ki a legkedvezőtlenebb helyzetű csoportból. Hajdú-Bihar megye hátrányos munkaerőpiaci helyzetét mutatja, hogy jelenleg nincs olyan település a megyében, ahol a munkanélküliségi mutató ne haladná meg az országos átlag felét, és mindössze három (!) olyat találunk – Ebes, Debrecen és Hajdúszoboszló –, amelyek országos átlag alatti értékkel rendelkeznek. Ezzel szemben 2005. december 20-án 16 településen az országos átlag háromszorosánál is magasabb a munkanélküliségi mutató, és öt falut találunk a 300 legmagasabb munkanélküliséggel sújtott település között (a legrosszabb mutatóval rendelkező Toldon az országos átlag 5,3-szeresét érte el a munkanélküliség).

A munkanélküliség hivatalos elismerése óta eltelt bő másfél évtizedben tehát nem sikerült közelíteni az országos átlagértékhez, és a megyében megfigyelhető komoly területi különbségek sem mérséklődtek, sőt, inkább megmerevedett a struktúra. Mindez azt jelenti, hogy napjainkban is Hajdú-Bihar periférikus fekvésű területein (Sárrét, Bihar, Dél-Nyírség, Tisza-mente) jelentkeznek a legnagyobb foglalkoztatottsági és munkanélküliségi problémák. A rendszerváltással felszínre kerülő gondok néhány kivételtől eltekintve természetesen a falvakat sújtották leginkább, bár a fentebb említett perifériaterületek városai a legtöbb esetben csak kicsivel vannak kedvezőbb helyzetben a közvetlen környezetüknél (Hajdúhadház és Komádi esetében még ez a kitétel sem igaz).

A jelenlegi helyzet kialakulása számos tényezőre vezethető vissza, amelyek közül a legfontosabb a helyi munkalehetőségek hiánya. A tsz-ek és a melléküzemágak összeomlása után a falvakban töredékére esett vissza a betölthető üres álláshelyek száma, és miután a helyi vállalkozások tőkeereje a legtöbb esetben maximum a közvetlen családtagok foglalkoztatására elegendő, így a települési önkormányzatok váltak a legnagyobb foglalkoztatóvá.

A foglalkoztatottsági válsággal küszködő térségek (különösen Bihar) megközelíthetősége nagyon rossz, és a vállalati utaztatás visszaszorulásával a perifériális fekvésű falvakban élőknek gyakorlatilag alig van esélyük arra, hogy beérjenek munkakezdsre akár a „közeli”, akár egy távolabbi városba. A megye déli csücskében fekvő Csökmő és Újiráz éppen azért rendelkezik a környezeténél jobb mutatóval, mert a szomszédos Békés megyében lévő Szeghalomba viszonylag könnyen el tudnak jutni a helyi lakosok.

A magas munkanélküliséget kiváltó okok között szintén nagyon jelentős – bár a statisztikai adatok szintjén gyakorlatilag kimutathatatlan – szerepe van annak, hogy az érintett települések többségében az átlagosnál magasabb, 10%-ot elérő vagy meghaladó a roma etnikumhoz tartozók aránya. Miután a munkaügyi központokban dolgozók napi tapasztalatai alapján a romák mintegy 80%-a tartósan kiszorult a legális munkaerőpiacról, és gyakorlatilag csak a közmunkák keretében tudják időlegesen foglalkoztatni őket, így törvényszerűnek tekinthető, hogy a roma etnikum magasabb aránya magasabb munkanélküliséggel párosul.

A vizsgált időszakban a kisebb-nagyobb ingadozások és eltolódások ellenére nem módosult jelentősen a regisztrált munkanélküliek belső összetétele sem. Megyei szinten a munkanélküliek nemek közötti megoszlását tekintve a nők részarányának mérsékelt emelkedése mellett továbbra is enyhe férfitolóbblet jelentkezik. A korszerkezetet tekintve szintén nem történt jelentős változás, a korábbi évekhez hasonlóan természetesen a 26-45 éves korosztályok alkotják a „derékhadat”.

Kedvezőtlen tendencia ugyanakkor, hogy folyamatosan emelkedett a tartósan munka nélkül maradók aránya (Pocsajon, Hajdúhadházán és Nádudvaron 2005 végén a regisztrált munkanélküliek több mint fele tartozott ebbe a kategóriába), vagyis kialakult a munkanélküliek egy olyan stabil magja, amelynek a munkaerőpiacra történő visszajuttatása egyre nehezebb feladatot jelent.

A regisztrált munkanélküliek iskolai végzettség szerinti összetételében a fentebb leírtakkal összefüggésben nem következett be lényegi átrendeződés, azonban néhány, az ország egészére ugyancsak jellemző tendencia Hajdú-Bihar megyében is jól nyomon követhető. A rendelkezésre álló adatokból ugyanakkor az is nyilvánvalóvá válik, hogy több szempontból lényeges eltérések mutathatók ki a megye egésze, illetve a megyeszékhely között.

A megye egészét tekintve a legszembetűnőbb változás a szakmunkásképző iskolát végzett munkanélküliek arányának folyamatos csökkenése, illetőleg a legfeljebb általános iskolai végzettséggel (vagy azzal sem) rendelkezők arányának az elmúlt néhány évben megfigyelhető mérsékelt emelkedése. A megyeszékhelyen ugyanakkor ezzel éppen ellentétes tendencia zajlott le, és itt sokkal markánsabban jelentkezett egy, az egyébként a megyei átlag esetében is tetten érhető folyamat: a diplomás munkanélküliek arányának dinamikus emelkedése.

Összességében tehát elmondható, hogy a munkanélküliség tömegessé válásától napjainkig terjedő időszakban Hajdú-Bihar megye számos tényező (kevés munkahely, tőkeerős multinacionális cégek hiánya stb.) miatt nem tudott javítani az országos rangsorban elfoglalt kedvezőtlen helyzetén. A vizsgált időszakban sem a megyén belüli területi egyenlőtlenségek, sem a regisztrált munkanélküliek összetétele nem változott meg alapvető mértékben.

A humán erőforrások fejlődése

A humán erőforrások viszonylatában – az ország többi térségéhez hasonlóan – Hajdú-Bihar megyében is növekedett a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők száma és aránya. Az 1990-es évek folyamatait megyei szinten vizsgálva öröndetes tények tekinthető, hogy a települések lakossága végzettségére vonatkozó adatoknak a megyei értékhez mért átlaga – igaz csak két kategóriában – emelkedett (1. táblázat).

1. táblázat Hajdú-Bihar megye településein élők végzettségének a megyei adathoz viszonyított értéke átlagának változása 1990 és 2001 között

	1990	2001
15-x évesek közül legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte	0,85	0,91
18-x évesek közül középiskolai érettségivel rendelkezik	0,49	0,54
25-x évesek közül egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezik	0,40	0,39

Módszer: települési adat és a megyei adat hányadosa, majd ezek átlaga

Forrás: az 1990-es és 2001-es évek népszámlálási kötetei

A változást az egyes településnagyság-kategóriák szerint vizsgálva megállapítható, hogy a kisebb lakosságszámmal jellemezhető települések kismértékben javítottak a helyzetükön (2. táblázat), míg a nagyobb települések esetében egy relatív romlás következett be.

2. táblázat A különböző nagyságú települések lakossága végzettségére vonatkozó komplex mutató változása 1990 és 2001 között (komplex mutató: az egyes végzettségtípusok esetében a települési érték és a megyei érték hányadosa, majd ezek összege)

	1990	2001
1.000 fő alatti települések	1,40	1,53
1.000 és 2.000 fő közötti települések	1,60	1,62
2.000 és 5.000 fő közötti települések	1,71	1,90
5.000 és 10.000 fő közötti települések	1,89	2,00
10.000 és 50.000 fő közötti települések	2,60	2,39
Debrecen	4,50	4,35

Forrás: az 1990-es és 2001-es évek népszámlálási kötetei

A 2001-es értékeket részletesebben elemezve az alábbi fontosabb megállapítások tehetőek:

- A települések döntő részének értékei alacsonyabbak voltak, mint a megyei átlag, eltérő eset Debrecen mellett csak 8 településen fordult elő, döntő mértékben az első két végzettségtípus esetében.

- Általános tendenciának tekinthető, hogy a megyei értékektől való eltérés/lemaradás a legkisebb a 15-x évesek közül legalább az általános iskola 8 osztályát elvégezte csoport esetében, míg a legnagyobb a 25-x évesek közül egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők vonatkozásában. 2001-ben a megyében 3 olyan település volt, ahol nem élt diplomás lakos, és 21 településen a 25-x évesek közül egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők aránya nem érte el a 3%-ot, ami véleményünk szerint az adott település életképességét veszélyezteti.

- Az egyes településnagyság-kategóriákba tartozó települések részletesebb vizsgálata során megállapítható, hogy a saját kategóriája értékeitől történő nagyobb arányú (legalább 15%-os)

eltérés csak több esetben is előfordul, amely az érintett település lakosságával, földrajzi helyzetével, gazdasági jellegzetességeivel van összefüggésben.

- A 1.000 főnél kisebb települések közül az átlagosnál alacsonyabb érték elsősorban a kisebb településeknél figyelhető meg (például Vekerd, Bihardancsháza, Told, Folyás), amely kapcsolatba hozható ezzel, hogy ezeken a településeken már általános iskola sem működik. Ezzel szemben magasabb érték a magyar-román határátkelőhely közelében (Ártánd, Bedő) fordul elő, ami a határátkelőhely közelségével magyarázható.

- Az 1.000 és 2.000 fő közötti településeknél az átlagosnál lényegesen alacsonyabb értéket felmutató települések (Kismarja, Szerp, Hencida) közös sajátossága a főbb központoktól és közlekedési utaktól való jelentős távolság, míg a lényegesen jobb értéket felmutató települések (például Hortobágy, Bakonszeg) átlagosnál fejlettebb gazdasági élete vonzó a magasabb végzettségűek számára.

- A 2.000 és 5.000 fő közötti településeknél az átlagosnál lényegesen alacsonyabb értékek magyarázata hasonló az előző kategória esetében megfogalmazotthoz (például Nyírmártonfalva, Bagamér, Nyíracsad), míg a magasabb értékek hátterében a középiskola léte és a magyar-román átkelőhely (Biharkeresztes), illetve Debrecen közelsége és az onnan történő kiköltözés áll (Bocskaikert, Ebes, Sáránd).

- Az 5.000 és 10.000 fő közé eső települések esetében csak egy átlagtól való jelentős eltérés figyelhető meg, amelyek a már korábban vázolt okokra (Egyek – főbb központoktól való távolság) vezethető vissza.

- A 10.000 és 50.000 fő közötti településeknél az átlagosnál alacsonyabb értékek három város esetében fordulnak elő. Hajdúhadházon a fő ok a roma lakosság magas aránya és a település erre visszavezethető népszerűtlensége a magasabb végzettségűek körében, míg Hajdúsámson – mint korábban utalás történt rá – az 1990-es évtizedben lezajlott jelentős népességnövekedés hatására került a 10.000 főnél népesebb települések közé, a lakosság végzettségi viszonyai ugyanakkor – bár a komplex mutató növekedése a legnagyobbak közé tartozott – még elmaradnak ezen kategória átlagától. Az átlagtól jelentős mértékben pozitív irányba szintén két település tért el: Hajdúszoboszló magas értéke az idegenforgalommal hozható összefüggésbe, míg Berettyóújfalu esetében a kórház léte illetve a térségi központ szerepkör a fő magyarázó ok.

A megye bűnözésföldrajzi helyzete

Hajdú-Biharban a Rendőrség területi szerve a debreceni központú Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság, melynek illetékességi területe a megye területére terjed ki. Az illetékességi terület vonatkozásában 1991 óta annyi változás történt, hogy az 1993. október 15-én önálló községgé vált Bocskaikert települést a Hajdúhadházi Rendőrkapitánysághoz sorolták. A rendőrség helyi szerveit 2002-ben a megyében 8 rendőrkapitányság, valamint 20 rendőrőrs és a körzeti megbízottak jelentették.

A 8 rendőrkapitányság a megye népesség- és településföldrajzi sajátosságainak megfelelően igen heterogén. A Berettyóújfalui Rendőrkapitánysághoz 31, míg a Hajdúböszörményihez csak 1 település tartozik, s területük között közel 4-szeres különbség van. A népességszámot tekintve a Debreceni és a Balmazújvárosi Rendőrkapitányság között több mint 7-szeres eltérés van (a megyei sajátosságokból adódik az is, hogy a megyeszékhely a Debreceni Rendőrkapitányság lakosságának 9/10-ét adja).

A rendőrkapitányságok és a KSH statisztikai kistérségek területei nem fedik egymást: az 1997-2003 közötti beosztás alapján egyedül a Berettyóújfalui Statisztikai Kistérség és a Berettyóújfalui Rendőrkapitányság területe egyezett meg, s 2004. január 1-jétől (Derecskének és Konyárnak a Létavértesi kistérséghez való átsorolásával) már ott sincs meg a területi egyezés.

Települési szinten vizsgálva a Rendőrség területi struktúráját, megállapítható, hogy 2002-ben a megye 82 települése közül 27 településen nem volt rendőrkapitányság, rendőrőrs vagy körzeti megbízott (KMB) sem. Döntő többségében kisebb településekről van szó (elsősorban a bihari térségben), s helyzetüket javítja, hogy a szomszédos településeken van rendőri jelenlét (az egyetlen kivétel Álmosd).

Hajdú-Bihar bűnözési fertőzöttségét országos összehasonlításban vizsgálva megállapítható, hogy a megyében a bűnözési gyakoriság 1992-ben volt a csúcsponton: ekkor 5.470 ismertté vált bűncselekmény jutott 100.000 lakosra, 2002-ben 3.696 (3. táblázat). A vizsgált időszak első felében Hajdú-Bihar megye a bűnügyileg legfertőzöttebbek közé tartozott: a Budapesttel kiegészített megyei rangsorban 1992-ben és 1996-ban a főváros után 2. helyezett volt, és ezekben az években nemcsak a vidéki, hanem a jóval magasabb országos átlagot is meghaladta a bűnözési gyakoriság. 1997 után viszont kedvezően változott a megye helyzete: az országos átlag alatti, a vidéki átlag körüli értékekkel a rangsor közepén, illetve második felében helyezkedett el. Az ismertté vált bűncselekmények 100.000 lakosra jutó számának 1990-2002 közötti számtani átlagát véve a 20 területegység között Hajdú-Bihar a 8. helyet foglalja el.

A rendőrkapitányságok szintjén Hajdú-Bihar megyében kiemelkedik a Debreceni Rendőrkapitányság illetékességi területének bűnügyi fertőzöttsége. A vizsgált időszak minden évében a Debreceni Rendőrkapitányság állt a rangsor élén, bűnözési gyakorisága az országos átlagot jóval felülmúlja, és jelentősen emeli a megye átlagát is. A Debrecenit követően évről-évre változott a sorrend, az 1990-2002 közötti évek számtani átlaga alapján a Berettyóújfalui, a Hajdúszoboszlói és a Balmazújvárosi Rendőrkapitányság következik, de már az országos átlagnál jóval kisebb bűnözési gyakorisággal. A lista végén - a bűncselekmények abszolút számához hasonlóan - a Hajdúböszörményi és a Hajdúnánási Rendőrkapitányság áll, ezek a megye bűnügyileg legkevésbé fertőzött területei.

3. táblázat: Az ismertté vált bűncselekmények 100.000 lakosra jutó száma hazánkban, illetve Hajdú-Bihar megyében, valamint Hajdú-Bihar helyezése a Budapesttel kiegészített megyei rangsorban (1990-2002)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
A	3287	4253	4326	3888	3789	4900	4563	5056	5926	5011	4487	4566	4135
B	3365	4229	5470	3467	3280	3843	5148	4887	4546	4271	4023	3769	3696
hely	4.	5.	2.	6.	8.	9.	2.	6.	10.	12.	10.	15.	8.

A – Magyarország, B – Hajdú-Bihar megye

Forrás: ERÜBS

Települési szinten találjuk a legszélsőségesebb értékeket. Debrecen magas, de nem a legmagasabb bűnügyi fertőzöttséggel jellemezhető. A megyeszékhelyen a - már többször említett - nagyvárosi jelleg magyarázza a bűncselekmények előfordulásának nagyobb gyakoriságát. A városok bűnözési gyakorisága a közepes kategóriákba sorolható, a kivételt az erősen „fertőzött” Hajdúhadház jelenti. A legmagasabb értékkel bíró településeket a Berettyóújfalui Rendőrkapitányság területén, a bihari térségben, a megye társadalmilag gazdaságilag legelmaradottabb, országhatár menti övezetében találjuk. Ilyen települések például Ártánd, Bojt, Hencida, Pocsaj és Told. Ezeken a településeken, valamint Hajdúhadházon feltételezhetően már kialakultak az elkövetőknek olyan csoportjai, amelyeknél a bűnözés (elsősorban a vagyon elleni bűnözés) már életformává vált. A megyében kiemelkedik Ártánd bűnügyi fertőzöttsége, ahol nagyságrendileg nagyobb értékeket találunk, mint más településeken (2000-ben például 35.658,9 bűncselekmény jutott 100.000 lakosra). Ez egyértelműen a helyi, a román határszakasz legforgalmasabb közúti

határátkelőhelyének tulajdonítható, ugyanis a Határország, a Vám- és Pénzügyőrség által felfedezett határral kapcsolatos bűncselekmények - az elkövetés helye alapján - Ártándnál vannak regisztrálva. Ezt bizonyítja, hogy míg az Ártádon elkövetett bűncselekmények száma 1996-2002 között évi 200 körül volt, az ártándi bűnelkövetők száma évente nem érte el a 10-et. Biharkeresztes és Nyírábrány viszonylag nagyobb bűnügyi fertőzöttsége is - többek között - határátkelőhelyeikkel magyarázható. Felfigyelhetünk még Bocskai kert magasabb bűnözési gyakoriságára, ami a lakosság számának folyamatos növekedésével, a sérthető értékek nagyobb arányával, a szomszédos Hajdúhadház bűnelkövetőinek jelentős számával indokolható - itt mindenképpen szükségesnek tűnik az állandó rendőri jelenlét megteremtése.

Bűnügyileg kevésbé fertőzött településeket egyaránt találunk a megye fejlettebb (például Ebes, Görbeháza), illetve fejletlenebb részén (például Bihardancsháza). Arról még feltétlenül említést kell tennünk, hogy a kistelepülések esetében a bűncselekmények számának kisebb emelkedése, vagy csökkenése igen jelentősen megváltoztatja a bűnözési gyakoriságot: Vekerden például 2000-ben 8 bűncselekmény vált ismertté, így a 100.000 lakosra jutó bűncselekmények száma magas volt (4.419,9), 2002-ben viszont nem történt ismertté vált bűncselekmény a község területén.

A bűnözésföldrajz másik vizsgálati területe az ismertté vált bűnelkövetők származási helye. Ebből a szempontból Hajdú-Bihar megyében a bűnelkövetők gyakorisága 1992-ben érte el eddigi csúcspontját: ekkor 1.479 ismertté vált bűnelkövető jutott 100.000 lakosra, míg 2002-ben 1.310 (4. táblázat). A mutatót tekintve a Budapesttel kiegészített megyei rangsorban Hajdú-Bihar 1990-2002 között a 2-8. helyek valamelyikét foglalta el, és két év kivételével (1993, 1994) a bűnelkövetők gyakorisága felülmúlta az országos átlagot. Az ismertté vált bűnelkövetők 100.000 lakosra jutó számának 1990-2002 közötti számtani átlagát véve a 20 területegység között Hajdú-Bihar Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Komárom-Esztergom megye után a 4. helyet foglalja el.

4. táblázat: Az ismertté vált bűnelkövetők 100.000 lakosra jutó száma hazánkban, illetve Hajdú-Bihar megyében, valamint Hajdú-Bihar helyezése a Budapesttel kiegészített megyei rangsorban (1990-2002)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
A	1082	1186	1283	1189	1163	1182	1197	1287	1382	1305	1223	1182	1198
B	1223	1196	1479	1159	1116	1183	1252	1410	1418	1374	1320	1330	1310
hely	2.	5.	2.	7.	7.	8.	4.	4.	6.	4.	4.	3.	6.

A – Magyarország, B – Hajdú-Bihar megye

Forrás: ERÜBS

Az ismertté vált bűnelkövetők gyakoriságát rendőrkapitányságok szintjén vizsgálva Hajdú-Bihar megyét alapvetően két részre oszthatjuk. A megyei és az országos átlagnál is jellemzően magasabb volt a bűnelkövetői gyakorisága a megye keleti részén elhelyezkedő 3 rendőrkapitányságnak: a Berettyóújfaluinak, a Debreceninek és a Hajdúhadházinak. A másik 5 rendőrkapitányság bűnelkövetői gyakorisága a legtöbb évben a megyei és az országos átlag alatt maradt; a Hajdúböszörményi és a Hajdúszoboszlói Rendőrkapitányság adatai minden évben jelentősen elmaradtak a fent említett átlagoktól, a mutató értéke leggyakrabban az 1.000-et sem érte el.

A megyei szinthez hasonló, a társadalmi-gazdasági fejlettség és a bűnelkövetők gyakorisága közötti negatív korrelációt ezen a területi szinten nehezebb megállapítanunk: bár a Hajdúböszörményi és a Hajdúszoboszlói Rendőrkapitányság a megye fejlettebb, míg a Berettyóújfalui és a Hajdúhadházi a fejletlenebb területeihez tartozik, s így a negatív korrelációs megállapítást alátámasztja, a Debreceni, valamint a Polgári és a Püspökladányi

részben ellentmond annak. Különösen a Debreceni Rendőrkapitányság helyzetét kell kiemelnünk: a megyében kiemelkedő gazdasági fejlettségű megyeszékhely mellett határmenti, periférikus helyzetű, elmaradott települések is illetékességi területéhez tartoznak, megnehezítve a bűnelkövetői gyakoriság és a gazdasági-társadalmi fejlettség közötti összefüggések feltárását.

A bűnözési gyakorisághoz hasonlóan települési szinten találjuk a legszélsőségesebb értékeket, de olyan extremitást, mint Ártánd bűnügyi fertőzöttsége volt, nem állapíthatunk meg. Debrecen megyei átlag feletti, de nem a legmagasabb értékekkel rendelkezik. A városok többségének átlag körüli, vagy az alatti a bűnelkövetői gyakorisága. A legfőbb kivételt - a bűnözési gyakorisághoz hasonlóan - Hajdúhadház jelenti, ahol a mutató értékei a megye összes települését tekintve a legmagasabbak közé tartoznak. A bűnelkövetők legnagyobb gyakorisággal a Berettyóújfalui Rendőrkapitányság területén, a bihari térségben, a megye társadalmilag-gazdaságilag halmozottan hátrányos helyzetű, országhatár menti településeinek egy részében fordulnak elő. Ilyen települések például Bojt, Hencida, Nagykereki, Pocsaj és Told. Ezek a települések bűnügyileg is a legfertőzöttebbek közé tartoznak, a legrosszabb közbiztonsággal jellemezhetők, s a bűnelkövetők egy részének a bűnözés már valóban életformájává vált. Megállapíthatjuk még Bocskai kert nagyobb bűnelkövetői gyakoriságát is, ami a település bűnügyi fertőzöttségével együtt indokolja KMB-iroda kialakítását. Azok a hajdú-bihari települések, ahol az ismertté vált bűnelkövetők 100.000 főre eső száma alacsony, egyaránt megtalálhatók a megye fejlettebb (például Görbeháza, Téglás), illetve fejletlenebb részein (például Bakonszeg, Bedő, Bihardancsháza). Többek között ezek azok a települések, ahol alacsony a bűnügyi fertőzöttség is, a megyében a legjobb a közbiztonság. Az ismertté vált bűncselekmények 100.000 főre eső számához hasonlóan itt is megfigyelhetjük, hogy a legkisebb települések esetében a bűnelkövetők számának kisebb változása a bűnelkövetői gyakoriságot jelentősen befolyásolja. Ez esetben is Vekerd példájával élve: a településen 2000-ben 7 bűnelkövető vált ismertté, így a 100.000 lakosra jutó bűnelkövetők száma jóval átlag feletti volt, s a legmagasabb kategóriába került, 2002-ben viszont nem vált ismertté vekerdi lakóhelyű bűnelkövető.

Politikai földrajzi jellegzetességek

Az 1990 és 2002 közötti országgyűlési választások eredményeinek elemzése során alapvető két területre fordítottunk nagyobb figyelmet: egyrészt elemeztük az egyes pártok Hajdú-Bihar megyében elért eredményeit és összehasonlítottuk őket az országos értékekkel, másrészt vizsgáltuk a pártok megyén belüli pozícióit: mely térségekben értek el különösen jó eredményt.

Valamennyi választás esetében megfigyelhető, hogy a Független Kisgazdapárt a megyében jobb eredményt ér el, mint országosan (ez jellemezte 1990-ben az Agrárszövetséget is), ami alapvetően a mezőgazdaságnak a megyében betöltött az országos átlagnál nagyobb szerepére vezethető vissza. Az egyes választások során a párt elsősorban a vidéki térségekben (a bihari és nyírségi aprófalvas régió) szerepelt jobban, igaz 2002-ben a nyírségi területeken a népszerűsége jelentősen lecsökkent.

A Fiatal Demokraták Szövetsége (2002-ben FIDESZ-MDF) 1994-től kezdve ért el a megyében jobb eredményt, mint országosan, és a különbség 2002-ben volt a legnagyobb (nem meglepő, hogy ebben az évben valamennyi egyéni körzetet ez a párt nyert). A megyén belül a FIDESZ fő bázisának a városok számítottak, ugyanakkor 2002-ben befolyása már kiterjedt a nyírségi területekre is.

A Magyar Szocialista Párt 1990 és 1998 között élvezett nagyobb támogatottságot a megyében, míg 2002-ben eredménye már rosszabb volt, mint az országos érték. A párt megyén belüli fő bázisát az egykori szocialista mezőgazdasági és ipari nagyüzemek székhelyei jelentik (például Hortobágy, Nádudvar, Téglás, Biharkeresztes), emellett egy-egy

neves személyiség lakó/származási helye is pozitívan befolyásolta a párt eredményeit (Püspökladány – Szűrös Mátyás, Létavértes – Nagy Sándor).

A Szabad Demokraták Szövetsége egyik választás alkalmával sem tudott a megyében jobb eredményt elérni mint az országos érték. A megyén belül mindvégig főleg a városok jelentették a párt fő bázisát, egyes településeken emellett a vonzó személyiség (az adott település polgármestere) is növelte a szavazatok arányát (Balmazújváros – Gaál István, Biharkeresztes – Fülöp Mihály).

Az önkormányzatok válasza a felmerült problémákra

Az önkormányzatoknak az 1990-es évtizedben végbemenő változásokra adott válaszait elemezve két jellegzetes eset különíthető el: a Debrecen szuburbanizációs gyűrűjében elhelyezkedő települések vezetőinek a pozitív vándorlási mérlegre történő reagálása, valamint az alacsony lakosság számú települések törekvése a különböző szolgáltatások racionalizálására, minél nagyobb hatékonyságú biztosítására.

Az 1990-es évek folyamán – részben követve az 1980-as években indult trendet – Debrecen körül egy szuburbanizációs gyűrű alakult ki, amelyhez Bocskai kert, Ebes Hajdúbagos, Hajdúsámson, Hosszúpályi, Mikepércs, Monostorpályi, Nagyhegyes, Nyírmártonfalva, Sáránd, Újléta és Vámospércs tartozik. A települések (különösen Hajdúbagos, Mikepércs, Sáránd és Hajdúsámson) igen népszerűek voltak a megyeszékhelyről különböző okok (magas létfenntartási költségek, kedvezőbb természeti környezet) miatt kiköltözni szándékozók körében, és mivel a pozitív vándorlási mérleghez a legtöbb esetben természetes szaporodás is társult, igen jelentős lakosság-növekedés ment végbe.

A lakosság szám-növekedés egyik fontos következménye volt az új lakások számának növekedése, amelynek üteme meghaladta a megyei értéket, és ennek eredményeként 2001-ben az 1990 és 2001 között épült lakások aránya az érintett településeken már nagyobb volt, mint a megyei érték (az összkomfortos lakások arányának növekedése vonatkozásában ugyanez volt a helyzet). A kiköltöző lakosság – valamint a már ott élők – igényei ugyanakkor az önkormányzatok számára szükségessé tették vonalas infrastruktúra fejlesztését. Ebből a szempontból a legjelentősebb előrehaladás a gáz- és vízvezeték-hálózat területén következett be, míg a szennyvízcsatorna-hálózat kiépítése – a hatalmas költségek miatt – alig egy-két településen ment végbe.

A pozitív vándorlási mérleg hatására a szuburbanizációs gyűrű több településén javult a lakosság korösszetétele, vagy az öregedési index romlása kisebb mértékű volt, mint a megyei érték, ez azonban újabb feladatokat jelentett a helyi önkormányzatoknak. A feszítő gondok megoldása érdekében több településen került az óvoda és az általános iskola bővítésére (például Bocskai kert, Hosszúpályi, Nagyhegyes), illetve új épületek megépítésére (például Hajdúsámson, Vámospércs).

Hajdú-Bihar megyében az 1990-es évek folyamán igen jelentős számú önkormányzati társulás jött létre, amelyek közül 2003 elején 21 az önkormányzati és a társulási törvénynek megfelelő szervezet működött (a vizsgálat során nem vettük figyelembe a területfejlesztési, valamint a Hajdú-Bihar megyei hulladékprogram keretében létrejött együttműködéseket): 5 körjegyzőség, 5 hatósági-igazgatási társulás (ezek az építésügy területén működtek) és 11 intézményi társulás (4 közoktatási, 5 szociális és 2 egészségügyi). A társulások 59 települést átfogóan tevékenykedtek, vagyis egy település 0,72 társulásnak volt a tagja.

Természetesen a települések egy része több társulásban is tevékenykedett, és az átfedéseket kiszűrve a 21 társulás munkájában 35 önkormányzat vett részt, 13 önkormányzat mint vezető (gesztor) és 23 önkormányzat mint a társulás tagja (egy olyan település volt – Csökmő - , amely az egyik társulás vezetője, ugyanakkor egy másikban pedig mint tag

szerepelt). Az önkormányzatok döntő többsége csak 1-2 társulás munkájában vett részt, és mindössze négy olyan település létezett, amelyet ennél több társulásban is meg lehetett találni (Zsáka és Vekerd: 5-5, Nagyrábé és Bihardancsháza: 4-4).

Az érintett települések lakosságát vizsgálva megállapítható, hogy összesen 91.533 fő lakik olyan településen, amely részt vesz valamely társulás munkájában. A társulások összlakossága a szervezetek kevesebb, mint 50%-ánál haladja meg az 5.000 főt, és 25 % esetében a 2.000 főt sem éri el (5. táblázat). A településeket nagyságkategóriák szerint elemezve kitűnik, hogy a gesztor települések lakosságszáma lényegesen nagyobb, mint a társulásban tagként tevékenykedő településeké (ezt erősíti meg a 6. táblázat is). Ugyanakkor véleményünk szerint a gazdálkodás szempontjából kedvezőtlen az a tény, hogy az 500-1.000 főig terjedő településkategóriában – ahol igen jelentős a működési forráshiány aránya az önkormányzatok összebevételében – az önkormányzatoknak kevesebb, mint 50%-a vesz részt a társulások munkájában.

5. táblázat A társulásban résztvevő települések nagyságkategóriák szerinti beosztása a részvétel jellege alapján (* - a települések részesedése a megye adott lakosságszámú településeiből)

	A	B	C	D	E
0-500 fő	0	0	5	5 (100,0)	9
500-1.000 fő	0	1	6	7 (53,8)	2
1.000-2.000 fő	5	3	7	10 (47,6)	3
2.000-5.000 fő	7	5	5	9 (40,9)	6
5.000-10.000 fő	6	3	0	3 (25,0)	1
10.000- fő	3	1	0	1 (11,1)	0

Forrás: Hajdú-Bihar megyei Közigazgatási Hivatal és a Magyar Államkincstár Hajdú-Bihar megyei igazgatósága, Hajdú-Bihar megye 2002-es statisztikai évkönyve

A - A társulásban résztvevő települések összlakosságszáma, B - Gesztor települések, C - A társulásban tagként szereplő települések, D - a társulásban résztvevő települések, E - A társulásban tagként települések összlakosságszáma,

A különböző típusú társulások esetén megfigyelhető lakosságszámok (6. táblázat) véleményünk szerint az alábbi tényekkel magyarázhatóak (különös tekintettel a társult településekre:

- Az 500 főnél kisebb önkormányzatok csak akkor pályázhatnak a működési forráshiányos önkormányzatok támogatására, ha körjegyzőségek keretében működnek, így ők tulajdonképpen rá vannak kényszerítve erre a társulási formára (az ugyanakkor rendkívül érdekes tény, hogy az 500-999 fő lakosságszámú 14 településről mindössze 4 vesz részt körjegyzőség munkájában).

6. táblázat A társulást vezető, illetve abban tagként szereplő települések átlagos lakosságszáma az egyes társulások típusa szerint

	körjegyzőség	építéshatósági igazgatási társulás	közoktatási társulás	szociális társulás	egészségügyi társulás
gesztor települések	2.066,2	3.248,2	2.471,5	8.086,2	2.850,0
társult települések	445,5	1.0658,1	352,6	1.639,0	1.254,0

Forrás: Hajdú-Bihar megyei Közigazgatási Hivatal és a Magyar Államkincstár Hajdú-Bihar megyei igazgatósága, Hajdú-Bihar megye 2002-es statisztikai évkönyve

- A nagyobb települések (és tulajdonképpen ez jelenti már az 500 főnél népesebb községeket is), önállóságuk egyik zálogaként tekintenek az iskolákra, és ezért általában minden együttműködést elutasítanak az oktatás terén.
- Az építéshatósági igazgatási társulásnál a társult települések lakosság száma az alábbi tényezőkre vezethető vissza: egyrészt ezt a feladatot egyes kisebb községeknél a körjegyzőségek keretében látják el (ezért nem alacsonyabb az érték), másrészt a nagyobb lélekszámú települések jelentős része úgy gondolja, hogy a településen már jelentkezik olyan számú ilyen jellegű feladat, ami szükségessé teszi külön ügyintéző foglalkoztatását.
- A szociális intézményi társulás (ez családsegítő és gyermekjóléti szolgálatot jelent) esetében már inkább a nagyobb települések gondolják úgy, hogy településükön ezen a területen elég sok feladat felmerül ahhoz, hogy gondoskodjanak azok szakszerű ellátásáról.

A társulások területiségét elemezve megállapítható, hogy a körjegyzőségek – igazodva a települések lakosság számához – elsősorban a megye bihari részén jöttek létre (*1. ábra*). A többi társulás elhelyezkedését tekintve jól kirajzolódik, hogy a körjegyzőségek csak három esetben (Nagyrábé, Zsáka, Biharkeresztes) játszottak ösztönző szerepet az egyéb típusú társulások kialakulásában, a többi esetben az önkormányzatok más tényezők hatására döntöttek az adott partnerek mellett. Ebből a szempontból a legérdekesebb helyzet a megye északnyugati részén alakult ki, ahol Folyás Tiszagyulaházával alkot egy körjegyzőséget, ugyanakkor az oktatásban Újszentmargitával hozott létre társulást.

1. ábra A társulások elhelyezkedése Hajdú-Bihar megyében

- gesztor település
- társult település

Biharkeresztes - körjegyzőségek tagjai

Újiráz (2) - hány társulás munkájában vesz részt a település